

OSMANLIDA DEVLET ANLAYIŞI VE TEŞKİLATI

Prof. Dr. Ender Ethem ATAY

Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi

İdare Hukuku ABD Öğretim Üyesi

ORCID: 0000-0002-2041-5727

ÖZET

Osmanlılar ilk devlet teşkilatını düzenlerken Selçuklular ve İlhaniler'den örnek almış, devletin yönetim felsefesi ve idari yapılanmasını İslam-i devlet ve Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar intikal eden Türk töresine göre şekillendirmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet yönetiminde eski Türk devletlerinde uygulanan töreyle (Örfi Hukukla) İslam Hukukunu bir arada uygulanmış, teorik olanın aksine padişah devlet yönetiminde tek başına karar vermemiş, önemli meselelerde devlet adamlarının görüşlerinden yararlanmışlardır. Diğer bir söyleyişle Osmanlı padişahlarının yetkileri sınırsız olmakla beraber yetkilerini **şer'i ve örfi kurallara** uyularak kullanır, devlet işleri Divan'da görüşülerek karara bağlanırdı. Örfi uygun sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyici kurallar, padişahın iradesinin ürünü olarak yazılı hale dönüştürülür ve "**kanunname**" veya "**ferman**" adını alırdı. Bu düzenlemelerden nadirde olsa mevcut hukuk sistemimizde varlığını koruyan veya yakın tarihlere kadar yürürlükte kalanlar olmuştur. Padişahların devleti yönetme yetkisi dışında orduya komuta etmek, fetihlerde bulunmak gibi önemli görevleri de bulunmaktaydı. Padişah önemli meselelerde tek başına karar vermemiş bir kısım devlet adamlarının fikrine de müracaat etmiş ve bu uygulama daha sonra Divan adı verilen meclis tarafından yerine getirilmiştir. Divan-ı Hümayun XVII. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli idari mekanizmasıdır. Osmanlı Divanı, günümüz anlamıyla Bakanlar Kurulu (Cumhurbaşkanı kabinesi), Danıştay, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi gibi devlet kurumlarının görevlerini yerine getiren bir meclis gibi nitelendirilebilir ve aldığı kararlar, Osmanlı Hukuk Sistemi gereğince maddi anlamda kanun sayılırdı. Ancak alınan kararların kanun niteliğini kazanabilmesi için gerekli şartları taşıyıp taşımadığına bakılır, gerektiğinde Şeyhülislâma sorulur ve bunun için fetva alınırdı. Divan, hangi din ve millete mensup olursa olsun hangi meslek ve tabakada bulunursa bulunsun kadın erkek herkese açıktı. Osmanlı taşra (eyalet) teşkilatı uzun ve çeşitli aşamaları izlemek suretiyle 16. asırda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır. Osmanlı eyalet idaresi daha önceki Türk ve İslâm devletlerine ait idarelerden birçok temel unsuru almış, ancak bu teşkilatı hayli geliştirmiştir. İdari taksimatta en geniş idari birim olarak belirlenen eyaletten sonra sancaklar, kazalar, nahiyeler ve nihayet köyler oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Teşkilatı, Örfi Kuralları, Taşra, Osmanlı Divanı, Hukuk Sistemi, İslam Hukuku

STATE UNDERSTANDING AND ORGANIZATION in THE OTTOMAN

ABSTRACT

When organizing their first state structure, the Ottomans took the Seljuks and the Ilhanids their models, and they shaped the management philosophy and administrative structure of the state according to Islam, and Turkish tradition that had passed from Central Asia to Anatolia. Therefore, in the Ottoman Empire, the custom (*Orfi Law*) which had been applied in the old Turkish states in the state administration was applied together with the Islamic Law, contrary to the theoretical, the sultan did not decide alone in the state administration, but consulted with the statesmen on important issues. In other words, although the powers of the Ottoman sultans were unlimited, they used their powers in accordance with the religious and customary rules, and the state affairs were discussed and decided in the *Divan*. The rules regulating the social and economic life with respect to the custom were put into written form as a product of the sultan's will, and were called "*kanunname*" or "*ferman*" (edict). Although rare, some of these regulations have survived in our current legal system or have remained in force until recently. Apart from the authority to administer the state, the sultans also had important duties such as commanding the army and making conquests. The sultan did not decide alone on important matters, and referred to the opinion of some statesmen, and this practice was later fulfilled by the assembly called the *Divan*. *Divan Humayun* was the most important administrative mechanism of the Ottoman Empire until the middle of the XVIIth century. The Ottoman Court, in today's sense, could be described as a parliament that performed the duties of state institutions such as the Council of Ministers (President's Cabinet), the Council of State, the Supreme Court, and the Constitutional Court, and its decisions were regarded as law in the material sense as required by the Ottoman Legal System. However, it was checked whether the decisions taken had the required terms concerning the quality of law, and if necessary, the Sheikh al-Islam was referred to, and issuing a *fatwa* was ensured. The *Divan* was open to both men and women, regardless of religion, nationality, profession and stratum. The Ottoman provincial organization, passing through long and various stages, reached its most developed form in Rumelia, Anatolia, Arabia and North Africa in the 16th century. The Ottoman provincial administration borrowed many basic elements from the administrations of the previous Turkish and Islamic states, however developed this organization considerably.

Keywords: Ottoman Organization, Customary Rules, Provincial, Ottoman Supreme Court, Legal System, Islam Law.

Journal of Social Sciences and Humanities:

I. GENEL AÇIKLAMALAR¹

"Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için kati etmek münasibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil dalar"

Fatih Sultan Mehmet

Eski Türk geleneğinde yönetme yetkisi Tanrı tarafından hükümdar ve ailesine verildiğine inanılan **Kut**'a dayanır. Ülkenin hanedanın ortak malı sayılması taht kavgalarına yol açmış, devletlerin kısa ömürlü olmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti'nden önceki Türk devletlerinde hükümdarların, ülkeyi, kardeşleri ve kendi çocukları arasında paylaşmalarını geleneği, onların da hükümdar kadar egemenlik hakkına sahip oldukları anlayışı dolayısıyla uygulanmıştır. Bu paylaşım sistemi, güçlü Türk devletlerinin bir süre sonra parçalanmalarına ve yıkılmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle Osmanlılar, şehzadelere, geniş yetkilerle büyük eyaletlerinin valiliğini vermemişler, Osmanlı şehzadeleri ancak yetkileri de son derece sınırlı bir şekilde, sancakbeyi olabilmişlerdir. Ayrıca ülke içinde herhangi bir aileye ve aşirete imtiyaz tanınmamıştır. Osmanlılar, Selçuklularda olduğu gibi, bir bölgeyi fetheden komutanlara, o bölgenin yönetimini vermemişler, fetheden kim olursa olsun, alınan topraklar mutlaka padişaha ait olmuş ve bu yolla da merkezîyetçi uygulamalar vücut bularak devlet, gelişip, güçlenmiştir.

Osmanlı Hanedanlığı Oğuz Boyundan Kayılar'a mensuptur ve Osmanlı İmparatorluğu, adını devletin kurucusu olan ve Hanedana da ismini veren Osman Gazi'den almıştır. İmparatorluğun kuruluşunda başlangıcında Türk beyleri, akıncı gaziler, ulema ve tasavvuf erbabının önemli rolleri olduğu genel kabul gören bir vakıdır. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen altı asırlık uzun dönemde tahta geçen 36 padişahın tamamı Osmanlı Hanedanı'na mensuptur. Altı yüz yıllık bu imparatorluk, tek bir ailenin adıyla anılır ve tarihte bu Hanedanlık kadar uzun ve kesintisiz iktidarda kalan başka bir hanedan bulunmamaktadır. Altı yüz yıllık tarih boyunca, "hanedan politikaları" ile "devlet politikaları" iç içe geçmiş ve birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir. Bu kadar uzun zaman içinde çok şey değişmiş, ancak temel özellik değişmeden kalmıştır.²

Türklerin kurucusu ve hâkim unsuru olduğu, hâkimiyetin kaynağı bakımından yapılan klâsik ayrıma göre, despotik nitelik taşımayan mutlak bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, geniş ülkesi içinde ve evrensel şekli altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmış, ilerleme devrelerinde Avrupa'da rastlanan bir devlet tipidir. Bir ailede (Hanedanı Âli Osman) toplanan hakimiyet, toplumun dışında ve üstünde, beşeri ve dünyevi olmayan bir kaynaktan gelmesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin asıl karakterinin teokratik olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla, dönemi itibarıyla Batı'daki benzerlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde da hakimiyetin sahibi millet değil, ilahi iradedir (Tanrıdır). Halk bu sistemde, devletin bir organı değil, sadece bir unsurudur. "Reaya" (Halk) çalışır, eker, biçer, asker olur, devletin gelir kaynağını teşkil eder, fakat devlet iradesine katılmazdı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, gayesi, yani hâkimiyetin kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı, devletin nasıl idare edileceği, ferde ve devlete ait kaidelerin tümü hep İslami esaslarla yani Tanrı'nın kulları için koyduğu din ve dünya kaidelerinin tümü olarak kabul edilen

¹ **MUMCU Ahmet:** *Türkler; Devlet ve Hukuk*, Ankara 2019.

² **BELGE Murat:** *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, sh. 117.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Şeriat ile açıklanmaya çalışılmıştır. Adalet, devletin sınırları içinde şeriatın yerine getirilmesidir. Devletin bu ödevini, herkesten önce devletin, padişahı gerçekleştirir. O, devlet örgütünün beynidir.³

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Dünya tarihinde görülen en uzun ömürlü imparatorluklarından bir olarak başlangıcından bir beylik niteliği taşıırken 16. yüzyılın sonlarında Asya, Avrupa ve Afrika'da üç kıta üzerine yayılmıştı. Bu coğrafyada birbirinden çok uzak bölgeler, tek bir siyasal otoritenin egemenliği altında toplanmış dünyanın başka bölgelerinde meydana gelen değişikliklerle birlikte kendi kurumlarının zaman içindeki değişimine sahne olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı ve buna bağlı olarak merkez teşkilatı İslamiyet'ten önceki eski Türklerdeki devletin, hanedanın ortak mülkü olma telakkisi şeklinde özetlenen Türk devletleri ile İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan Müslüman Türk devletlerin birikimlerinin başarılı bir sentezidir.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti *Klasik Dönem*, *Klasik Sonrası Dönem* ve *Modernleşme Dönemi* diye adlandırılan üç ana bölümde incelenmekte olup 16. yüzyılın sonlarına kadarki süreci kapsayan ilk dönemde, padişahın mutlak otoritesine dayanan merkezî bir yönetim modeli tesis edilmiştir. Dönemim ayırt edici özelliği devletin temel sistemleri kurulmuş, kurumsal yapıyla uyumlu politikalar uygulamaya aktarılmıştır.

Padişahın otoritesinin zayıfladığı ve devletin yönetim yapısı ve sistemde, özellikle tımar ve kul sistemlerindeki⁴ bozulma ve değişimler, devletin duraklama dönemi olarak kabul edilir ve bu süreç 17. yüzyılda somutlaşarak gerileme dönemi olarak kabul edilen 18. yüzyılda *Klasik Sonrası Dönem* olarak adlandırılmaktadır. *Modernleşme Dönemi* ise 19. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğinde devletin yıkılışına kadar sürmüştür. Bu dönemde, Avrupa'da yaşanan bilimsel ve teknik anlamdaki gelişmişliğin arkasında kalma karşısında çare olarak başta askerî alanlarda olmak üzere, Batılı tarzda birtakım yeniliklerin gerçekleştirilmeye gayreti içine girilmiştir.

Osmanlı devlet anlayışı "**Devlet-i Ebed Müddet**" yani devletin sonsuza kadar yaşatılması, dünya düzeninin, adalet ve barışın sağlanması (**Nizam-ı Alem**) ve kamu hukuk kurallarının üstünlüğü (**Kanun-ı Kadim**) şeklinde ifade edilen üç temel üzerine kurulmuştur. Osmanlı devletinde tüm yönetim ve kanunlar töre ve İslam dinine uygun bir şekilde düzenlenmiş ve bunun yanında bilinen en önemli örnekleri olan Fatih Sultan Mehmet (Fatih Kanunnameleri ya da Kanunname-i Ali Osman) ve Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere bazı hükümdarlar kanunlar da çıkarmışlardır.

II. Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Hukuk Siste⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte yeni ve orijinal bir hukuk sisteminin başlamasından söz edilemez. Devleti kuranlar, daha önce kurulmuş Türk İslam

³ **CEMALOĞLU Necati**: "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları Ve Sonuçları (1839-1876)", Sosyal Bilimler Dergisi, sh. 153. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/844598>

⁴ Bu sistemler hakkında genel bilgi için bkn. **DİNLER Veysel**: "Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı", sh. 2-4. <https://veyseldinler.com/wp-content/uploads/2018/11/osmanl%C4%B1-devletin-idari-yap%C4%B1s%C4%B1.pdf>

⁵ Özet bilgi için bkn. **MUMCU Ahmet**: *Kısa Osmanlı Hukuk*, Ankara 2020.

Journal of Social Sciences and Humanities:

devletlerinden birçok şeyin yanı sıra, o zaman kadar yürürlükte olan ve büyük ölçüde birlik arz eden bir hukuki yapıyı da almışlar, bu sebeple, bu devleti vücuda getirenler, Roma Hukuku'nda olduğu gibi sıfırdan bir hukuki yapı kurmak zorunda kalmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hukuki ve kültürel mirasını devraldığı Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri, esas itibarıyla İslam Hukuku'na dayanan bir hukuk geleneğine sahiptirler. Kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu dinin icaplarına göre bir hukuk sistemini kabul eden Osmanlıda gerek cezaî gerekse vergi konuları ile müslim ve gayr-ı müslimlerin tabii buldukları esaslar ve bunların birbirleriyle olan münasebetleri, bu hukuk çerçevesinde konulan hükümlere göre düzenlenmiştir. Şer'i Hukukun (İslam Hukuku), nazari olarak her alanda uygulandığı göze çarpmaktadır. Ancak bunun yanı sıra, bilhassa idare ve teşkilât sahası ile amme müesseseleri sahasında, eski Türk devletlerinden gelen bir idarecilik geleneği veya fethedilen memleketlerdeki bazı vergi teşkilât ve usullerinin, millî veya örfî denilebilecek bir hukuk sistemini de ortaya çıkardığı bilinen bir gerçektir.⁶

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi sırasıyla, *İslam Hukuku* (şeriat), *Örfî Hukuk* ve *Fethedilen Yerlerin Mahalli Hukuku* olmak üzere üç ana temele dayanır. Buna göre Osmanlı Hukuk Sisteminde birincisi *şer-i şerif* denen dini hukuk, diğeri ise *kanun-ı münif* denilen şeriat hükümleri, dini hukuk dışında kalan uygulamaları içeren adet ve gelenek hukuk olmak üzere iki hukuk kodu ortaya çıkmıştır. İslam dininin toplum düzeninin sağlanması için koyduğu emir ve yasaklardan oluşan, kaynakları Kur'an, sünnet-hadis, icma (icthâh) ve kıyas olan şeriat hukuku, Osmanlı Hukuk Sisteminin temelidir. Örfî Hukuk, Türk toplumu bünyesinde Orta Asya'dan beri süregelen adet ve geleneklere dayanır ve özellikle kamu hukuku alanında ön plana çıkmaktadır. Devlet hayatını, toprak düzenini tayin eden kanunnameler şeri hukukla uyum içinde değildir. Osmanlı idaresi toplum ve devlet hayatının temel kurum ve ilişkilerini şeri hukuktan çok, örfî kanunlar, hatta gelenekler ve teamüllerle düzenlemeyi tercih etmiştir. Kamu hukuku alanındaki İslam Hukuku kurallarının azlığı, geniş topraklara ve birbirinden ırk, din, kültür bakımından büyük farklılıklar gösteren insan gruplarına hükmeden devletin şartlara ve zamana uyma ihtiyacı devletin hukuk yapma zorunluluğunu doğurmuştur.

Türkler Müslüman olduktan sonra da töre koymayı Türk hükümdarlarının bir geleneği olarak, Osmanlı Devleti'nde de padişahlar Şer'i Hukukun boş bıraktığı alanlarda yasama yetkilerini kullanarak kanunnâme, ferman, adaletnâme, yasaknâme gibi isimlerle anılan düzenlemelerle bu geleneği sürdürmüşler, Padişahların bu düzenlemelerine, fıkıh ve fetva kitaplarındaki hükümlerle karışmaması için *Örfî Hukuk* ismi verilmiştir. Bu durumda fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan hükümler şer'i hukuku, padişahların emrû fermanları ile oluşan hükümler de Örfî Hukuku oluşturmaktadır. Kanunnâmelerde örfî hukuku ifade etmek için "örf-i padişâhî", "örf-i sultânî", "yasâğ-ı pâdişâhî", "siyaset", siyaset-i şer'îye" gibi kavramlarının kullanıldığı da görülmektedir. Yine örfî hukuka padişahın onayından geçerek yürürlüğe girdiği için kanun hukuku da denmektedir. Şer'i ve örfî hukuk birbirinden bağımsız iki hukuk sistemi olmayıp birlikte Osmanlı Hukukunu oluşturduğu için teorik olarak Örfî Hukuk, Şer'i Hukuka aykırı olamaz. Çünkü Örfî Hukuk, Şer'i Hukukun düzenlemediği alanlarda devlet başkanının

⁶ **YÜRÜK Hüseyin:** "Osmanlı Devleti'nde Adalet Sistemi Ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa", *Adalet Dergisi*, S.2020/2 65, sh. 635, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adaletdergisi/issue/58576/846891>, Erişim tarihi: 20.10.2021.

Journal of Social Sciences and Humanities:

kendisine tanınan sınırlı yasama yetkisini kullanması sonucu meydana gelmiştir. Ayrıca kanunnâmelerin kaynağı örf ve âdet ile devlet başkanının kamu yararını (mesâlih-i mürseleamme maslahatı) gözeterek koyduğu hükümler oluşturmaktadır. Bilindiği üzere hem örf ve âdet hem de amme maslahatı Şer'i Hukukun kaynaklarındandır. Dolayısıyla Şer'i Hukuka aykırı olmayan Örfi Hukuk kaidelerinin Şer'i Hukukta yeri vardır.⁷

Osmanlı fethettikleri yerlerde uygulanan kanun ve nizamları kaldırma yoluna gitmemiş, şeri ve Örfi Hukuka ters düşenleri kaldırmışlar, diğer kısmı ise yerli halk tarafından uygulanmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti yeni fethettiği eyaletlerde daha önce uygulanan yerel kanunları değiştirmemiş, ancak önceki yerel kanunların yerel ahali üzerinde baskı ve haksızlıklara yol açan maddeleri varsa ve yerel ahali tarafından eski kanunun değiştirilmesi hak ve adaleti sağlayacak kanunların yapılması için Osmanlı Devleti'ne başvurulduğunda merkezî devlet eski yerel kanunu kaldırıp yerine yeni kanun çıkarmıştır.⁸

Hukukun düzenlemesi yetkisi genel olarak padişahadır. Şeriat, padişaha askeri, idari ve mali konularda kanun koyma yetkisi tanımaktadır. Padişah, şeriat hükümlerine aykırı olmamak koşuluyla istediği kanunu çıkarma hakkına sahiptir. Padişah ancak özel hukuk alanında kanun yapamaz. İslam Hukukunun özel hukuk alanındaki düzenlemeleri hemen hiç değiştirilmeden yüzyıllarca uygulanmıştır. Uygulamada, şeyhülislam, kazaskerler ve hukuku iyi bilen ulema kanun koyma konusunda padişaha yardımcı olmuşlardır. Kalemîye denilen Osmanlı bürokrasisinin başında bulunan ve divan üyesi olan Nişancının örfi kanunların yapılmasında ve uygulanmasında önemli bir etkisi olmuştur.

Çeşitli konularda meydana getirilen kanun ve nizamlara **kanunname**⁹ denmektedir. İlk önemli kanunname Fatih tarafından meydana getirilmiştir. Yavuz Selim ve Kanuni'nin kendi adlarıyla anılan kanunnameleri vardır. Ayrıca her eyaletin ve sancığın kendi sosyo-ekonomik koşullarına göre düzenlenmiş olan sancak kanunnameleri vardır. Toprak tasarrufu, vergi düzeni ve tımar ile ilgili ayrıntılar bu kanunnameler ile düzenlenirdi.¹⁰

⁷ **KAŞIKCI Osman:** *Anayasal Açidan Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, <https://www.altayli.net/anayasal-acidan-fatihin-teskilat-kanunnamesi.html>, Erişim tarihi: 20.10.2021.

⁸ **ÜÇEL-AYBET, Gülgün:** "Fatih Sultan Mehmed'in Avrupa'da Merkezî Devletçilik Düşüncesinde Öncülüğü", sh. 3280 <https://www.avk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%9c%c3%87EL-AYBET-G%c3%bcg%c3%bcn-FAT%c4%b0H-SULTAN-MEHMED%e2%80%99%c4%b0N-AVRUPA%e2%80%99DA-MERKEZ%c3%8e-DEVLET%c3%87%c4%b0L%c4%b0K-D%c3%9c%c5%9e%c3%9cNCES%c4%b0NDE-%c3%96NC%c3%9cL%c3%9c%c4%9e%c3%9c.pdf>, Erişim tarihi: 20.10.2021.

⁹ Osmanlılar 'da devlet tarafından belirlenen ve derlenen kanunları ifade eden bir terim hakkında bkn. **İNALCIK Halil:** "Kanunnâme", Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2001 yılında İstanbul'da basılan 24. cildinde, 333-337 numaralı sayfalarda yer almıştır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname>; **KENANOĞLU M. Macit:** "Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, S.5, 2005, ss. 141-186, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43403/529001>, Erişim tarihi: 20.11.2021.

¹⁰ Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan kanunname geleneği sonraki padişahlar tarafından devam ettirilmiş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamamlanarak zirveye ulaşmıştır. Fatih döneminde genel kanunnameler olarak Teşkilat Kanunnamesi, Umumi Osmanlı Kanunnamesi, Tapu Tahrir Kanunnamesi ve İhtisap Kanunnamesi hazırlanmıştır. Bunların yanında özel kanunnameler diyebileceğimiz çok sayıda eyalet ve sancak kanunnameleri hazırlanmıştır. Fatih kanunnameleri sonsuza dek geçerli olması için hazırlanmış kanunlardır. Kanunnamede yer alan "ebedül-abad mamulün bih" ifadesi, bu kanunların sonsuza kadar uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca

Journal of Social Sciences and Humanities:

Kanunname, devlet tarafından belirlenen ve derlenen belirli bir konuya dair hukuki maddeleri ortaya koyan padişah hükmünü ifade etmekte olup, ulü'l-emrin emir ve fermanlarıyla, zamanın şeyhülislamının fetvalarına dayanılarak idari, mali, cezai vb. alanda meydana getirilen kanun hükümlerinin bir kanun kitabında derlenmesidir. Osmanlı kroniklerinde Ebu'l-feth diye anılan Fatih (II. Mehmed), Osmanlı Devleti'nde teşrifat ve teşkilat kaidelerini ilk defa bir mecmuada toplatarak bir kanun adamı olarak tarihlere geçmiştir. XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bilhassa tarihi şartların bir neticesi olarak, mutlak, bölünmez bir hakimiyet anlayışı yerleşerek devlet, hanedanın ortak mirası düşüncesi terkedilmiş ve böylece kabile-devlet gelenekleri bertaraf edilerek mutlak yönetim anlayışı benimsenmiştir. İlk dönemlerde görülen taht mücadeleleri de ananevi gelenekle mutlak yönetim anlayışının bir çatışması olarak değerlendirilmektedir. Hâkim olan bölünmez bir otorite fikri, teşkilat yapılanmasında birçok gelişmeye neden olmuştur. Padişahın düzenleyici ve teşkilatlandırıcı otoritesi toplumun bütün kesimleri üzerinde kontrol yetkisi vermiş, köylerden vakıflara, saraydan medreseye kadar kısacası her şey padişahın sıkı denetimi altına girmiştir. Bu uygulamalar bilhassa Fatih dönemiyle tam anlamıyla hayat bulmuştur.¹¹

Osmanlı klasik hukuk yapısını 17. ve 18. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Hukukunun kaynakları arasında Batı Hukuku da yer almaya başlamıştır. Tanzimat ve İslahat fermanlarında Batı Hukukunun tesiri açıkça görülmektedir. 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanıp, Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen Tanzimat Fermanı ile modern hukuk anlayışına geçilmesi hedeflenmektedir. Bu dönemde yeni kanunların hazırlanmasında Şeri ve Örfi Hukuk kaynakları kadar Batı kanunları da etkili olmuştur. Tanzimat dönemi devlet adamları Batı kanunlarını tercüme ederek ortak bir kanunlar külliyatı meydana getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemin en önemli eseri Abdullah Cevdet Paşa'nın Mecelle'sidir.¹²

Tanzimat'ın ilanı sıralarında merkez örgütünde yapılan düzenlemelerle hükümet biçiminde şeklen de olsa Batıya benzemesi gerçekleştirilmiş, bu dönemde yapılan yeniliklerle Osmanlı hükümet yapısında yeni bir anlayış yerleşmeye başlamıştır. Kurulan yeni nezaretlerle iş bölümü genişletilmiş, oluşturulan meclislerin çalışmaları, bakanlıklara düşen işlerin azalmasına ve daha iyi hizmet görülmesinde etkili olmuştur. Ancak bakanlıklara atananların da görevlerinde uzun süre kalma

kanunnamenin başında da bu kanunların diğer padişahlar döneminde de uygulanması gerektiği ifade edilmektedir: "Evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin, bununla amil olalar.

Fatih kanunnamelerinde yer alan hükümlerin önemli bir kısmı daha önceki padişahlar dönemine aittir. "Bu kanunname atam ve dedem kanunudur." ifadesi bunu anlatmaktadır. Bununla birlikte "Ve benim dahi kanunumdur." ifadesinde yer aldığı gibi kanunların bazıları ise Fatih'in kendisine aittir: "Defterdarlık ve nişancılık verilmek Sahn müderrislerine dahi kanunumdur", "Cenab-ı şerifimle kimesne taam yemek kanunum değildir, meğer ehl-i iyalden ola. Ecdad-ı izamım vüzerasile yerlerimş, ben ref ' etmişimdir." (DEMİR Abdullah: "Hukuk Tarihimiz Açısından Fatih Sultan Mehmet", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, sh. 119-120. https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=hukuk-tarihimiz-acisindan-fatih-sultan-mehmet-abdullah-demir_636903130625410797.pdf)

¹¹ ÇAKIR İbrahim Etem: "Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnamesi: Kanunname-iAl-i Osman ve Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli", 1 Uluslararası Hünkara Vefa Sempozyumu Bildiriler, Gebze Belediyesi Yayını, Gebze 2013, sh. 193, https://www.academia.edu/30610968/Fatih_D%C3%B6nemi_Te%C5%9Fkilat_Kanunnamesi_Kanunn_ame_i_Al_i_Osman_ve_Osmanl%C4%B1_Devleti_nde_Karde%C5%9F_Katli, Erişim tarihi: 25.11.2021.

¹² DİNLER Veysel: *agm*, sh. 5-6.

Journal of Social Sciences and Humanities:

olanağını bulamamaları yanı sıra, yetişmiş, bilgili eleman yokluğu ve benzeri nedenlerle yönetimde istenilen başarı elde edilememiştir.¹³

Teokratik ve monark bir devlet yapısına sahip Osmanlı Devleti'nin teokratik niteliği, Arap devletlerindeki yönetim biçiminden oldukça farklı olup, kendine özgü nitelikler taşımış, Şer'i Hukuk (Şeriat) ve Örfi Hukuk (kanun) olmak üzere ikili bir hukuk sistemini bir arada uygulamıştır.¹⁴ Şer'i Hukuk, devletin dininin İslam olması nedeniyle uygulanan, esas ve belirleyici nitelik taşıyan İslam Hukukudur. Ancak Osmanlılar eski Türk örf, âdet ve geleneklerine dayanan ve ayrıca fethedilen memleketlerdeki fetihden önceki uygulamaları da içine alan Örfi Hukuku da toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan birçok alanda şeriatla birlikte kullanmışlardır. Örfi Hukuku oluşturan yasa ve kuralların Şer'i Hukuk kurallarına aykırı olmaması gerekirdi. Genellikle padişah fermanları şeklinde ortaya çıkan ve kanûn-ı kadim olarak isimlendirilen¹⁵ Örfi Hukuk yasa ve kurallarını Osmanlılar, devlet yönetiminde ve toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan birçok alanda geniş ölçüde kullanmışlar, Osmanlı sultanları tamamen kendi yetkileriyle ihtiyaç halinde kural koymuşlar ve yasa çıkarmışlardır. Şeriatın bağımsız olan ve kanun diye bilinen bu yasalar, dinî değil, akılcı ilkelere dayanır ve öncelikle kamu ve yönetim hukuku alanlarında çıkarılırdı.¹⁶

Yönetimi dini esaslar üzerine inşa edilen Türk-İslam devlet modelini örnek alan Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve *Dâire-i adliye* (Adalet çemberi) olarak isimlendirilen bir devlet kavramı ve yönetim anlayışıyla yönetilmiştir. Bu anlayışın kaynağı Yusuf Has Hâcib'in 1069 tarihli *Kutadgu Bilig* isimli eserde yer alan ve bütün İslam eserlerinde refere edilen (yollamada bulunulan) söz konusu devlet kavramı ve yönetim anlayışında: "*Devleti denetlemek için büyük bir ordu gerekir. Orduyu beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalıdır. Halkın zengin olması için de yasalar adil olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılır.*"

¹³ **ÇADIRCI Musa:** "*Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)*", <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2035/tur>, Erişim tarihi: 25.11.2021.

¹⁴ Şer'i Hukuk fıkıh kitaplarında yerini almış olan ve daha ziyade özel hukuk alanlarında, Örfi Hukuk ise devlet başkanı tarafından düzenlenen ve daha ziyade kamu hukuku alanlarında geçerli olan hukuktur. İslam Hukuku, devlet başkanına geniş bir takdir ve düzenleme yetkisi tanımıştır. Bu yetki özellikle devlet yönetimini ilgilendiren ve kamu hukuku ağırlıklı olan hukuk dallarında kullanılmıştır. Bu şekilde oluşan hukuka Örfi Hukuk adı verilirken, bunun dışında kalan hukuka ise Şer'i Hukuk denilmiştir. Osmanlı Hukuku bu iki hukukun birleşmesinden meydana gelmektedir. "Örfi Hukuk terimine ilk defa Fatih devrinde rastlanmaktadır. O dönemin tarihçisi Tursun Bey, Şer'i Hukukun yanı sıra var olan bir hukuk olarak, Örfi Hukuktan bahsetmektedir. Tursun Bey Örfi Hukuku şu şekilde tanımlamaktadır: "Nizam-ı alem için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizam, siyaset-i sultani veya yasağ-ı padişahi denir... Yani bu tedbir ol mertebe olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizam-ı alem-i zahir için mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izafe ederler, siyaset-i sultani ve yasağ-ı padişahi derler ki örfümüzce ona örf derler." (**DEMİR Abdullah:** *agm*, sh. 119).

¹⁵ Padişahların emir ve iradelerini hatt-ı hümayun, biti, ferman, berat, irade ahidnâme, emannâme gibi belgelerle ifade ettikleri, bunlardan hatt-ı hümayunun bizzat padişahın kendi el yazısı olduğu, diğerlerinin onun adına Divân-ı Hümayun'dan çıktığı bilinmektedir. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nde, padişahın fermanları, emirleri ve buyrultuları gibi özel nitelik taşıyan kanunlar dışında kalanların tamamı divan tarafından hazırlanır ve uygulamaya konurdu. Bunlar arasında günümüz anlamında kanun, kararname, yönetmelik gibi farklılıklar yoktur. İrade-i seniyye, beraat-ı ali, kanun, hüküm organik olarak aynı, sadece biçim olarak farklıdır.

¹⁶ **İNALCIK Halil:** "*Kanunnâme*", <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname>, Erişim tarihi: 29.11.2021.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Kutadgu Bilig’de yer alan, İslami düşünce ile de örtüşen Türk-İslam devletleri aracılığıyla intikal eden bu devlet kavramı ve yönetim anlayışı Osmanlılarca da kabul edilmiş, uygulanmış ve geliştirilmiştir. Bu yönetim anlayışına göre; devletin uyruğu olan halk, Allah tarafından padişaha emanet edilmiş (vedâyi-i hâlik-i kibriyâ), padişah, bu emanetleri adaletli bir şekilde yönetmekle bunun karşılığında da halk dine göre padişaha itaat etmekle yükümlüdür. Osmanlı düzeninde yönetilen halkın tümüne *reâyâ* denilmiştir. Adaletli yönetimin reâyâyâ huzur sağlayacağı, huzur ve güven içinde bulunan halkın bol üretim yapacağı, bunun ise zenginlik getirip, devlet hazinesine çok vergi gireceğinden, hazinenin zengin olacağı, bunun sonucunda padişahın güçlü ordular besleyebileceği ve dolayısıyla padişahın iktidarının güçlü olacağı düşüncesi hâkimdi. Bu düşünce, Osmanlılardan çok önceleri Ortadoğu’da kurulmuş devletlerden beri süregelen ve gelenekselleşen bir yönetim anlayışıdır. Osmanlılar, bu yönetim anlayışının 11. yüzyıldan itibaren Selçuklu ve İlhanlı Devletleri tarafından değiştirilmiş bir biçimini almışlar ve bu anlayışı benimseyerek uygulayacak kurumları geliştirmişlerdir.¹⁷

Kuruluşundan itibaren Osmanlılarca da uygulanan bu devlet kuramı ve yönetim anlayışında adalet, uyrukların iktidar temsilcilerinin kötü davranışlarına karşı, özellikle de yasadışı vergi alınmasına karşı, korunması demektir. Bu korumayı sağlamak hükümdarın en önemli görevidir. Hükümdarın iktidarı bütün toplum yapısının dayanağı sayıldığından, bu politikanın temel amacı, gene hükümdarın güç ve iktidarını korumak ve güçlendirmektir. Özet olarak, devletin gelirleri ve gücünü artırma gereği, adaletin uygulanmasını gerektiriyordu. Sasani hükümdarları ve Abbasi halifeleri bunu çeşitli yönetim kurumları ile gerçekleştirmişlerdi.

Hint-İran devlet geleneği, adaleti hükümdarın mutlak iktidarının bir lütuf ve keremi olarak gördüğünden hükümetin tarafsız ve adaletli bir yönetim göstermesini temelde hükümdarın ahlâkî nitelikleriyle ilişkin bulur. Orta Asya Türk geleneği ise adaleti, devlet kurucusunun bir araya getirdiği kanunlar bütününe ya da kanunların taraf tutulmaksızın uygulanması olarak görür. Buna göre Türk devlet anlayışında devletin en önemli amacını emniyet ve asayiş sağlamaktır, adaleti temin etmek oluşturmuştur. Osmanlılar, eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve Türk-İslam devletleri aracılığıyla kendisine ulaşan İslami düşünce ile de uyum içinde olan daire-i adliye olarak isimlendirilen bu yönetim anlayışını Klasik Dönemde başarıyla uygulamışlardır.¹⁸

¹⁷ “Bizzat padişahın, bulunmadığı takdirde vezirin başkanlığı altında devlet başşehirinde veya hükümdarın bulunduğu yerde kurulan bakanlar kuruluna divan denilirdi; devlet işlerinin birinci derecede yani en son kesin olarak görüldüğü yer burası idi. Bu Osmanlı divanı yarım asır kadar İlhanlıların divanını örnek yaparak devam etmiştir. İlhanlıların zamanında onların vezirleri, erbab-ı seyf denilen askeri sınıftan olmayıp kalem erbabından oldukları gibi Osmanlılarda da Cendereli Kara Halil’e kadar ulema sınıfından olarak devam etmişti. Yani ulema sınıfından gelen vezirle ordu kumandanı ayrı ayrı idi. Kara Halil, Hayreddin Paşa unvaniyle hem vezir ve hem de ordu kumandanlığını eline alınca hundan sonraki vezir-i azamlar her iki hizmeti Üzerlerine almışlardı. O tarihe kadar birinci derecede olan beylerbeyilik yani askeri kumandanlık bundan sonra ikinci dereceye düşmüştür.” (UZUNÇARŞILI İ. HAKKI: *Osmanlıların İlk Devlet Teşkilâtı in Osmanlı Tarihi I. Cilt (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar)*, sh. 501 <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanlilarin-ilk-devlet-teskilati/>, Erişim tarihi: 25.11.2021.)

¹⁸ [https://acikders.ankara.edu.tr/resource/view/Osmanli'da halka adalet dağıtmada adaletnamelerin önemli bir yeri olduğu dikkat çeker.](https://acikders.ankara.edu.tr/resource/view/Osmanli%27da%20halka%20adalet%20dagitmada%20adaletnamelerin%20onemli%20bir%20yeri%20oldugu%20dikkat%20çeker) Devlet otoritesini temsil edenlerin otoritelerini halka karşı kötüye kullanmalarının önlenmesinde, yetkileri olağanüstü tedbirlerle yasaklayan padişah

III. Osmanlıda Devlet Örgütlenmesi (Teşkilat)

Kuruluşu öncesindeki Türk-İslam devletlerinden 14. yüzyıla kadar gelen devlet yönetimi alanındaki tecrübe birikiminden yararlanan Osmanlı İmparatorluğu, Ortadoğu ve İran devlet geleneğinden de büyük ölçüde etkilenmiştir. Nitekim dini karakteri dolayısıyla idari ve şer'i teşkilatlanmasında diğer İslam Devletleri olan Emevi, Abbasi ve Selçuklu Devletlerini örnek alan Osmanlı İmparatorluğu'nun yargı teşkilatını oluşturması aşamasında bu devletler kaynaklık etmiş ancak, bunlardan yargı teşkilatını alırken Osmanlı İmparatorluğu kendi toplumsal yapısının gerektirdiği şartları göz önünde bulundurarak bazı değişikliklere gitmiştir.

Devletin başlangıcında yönetim ve hukuk alanında, iç bölgelerin yüksek kültür merkezlerinden kaynaklanan ve özellikle de vezir sınıfında ulemanın etkisinden söz edilmektedir. Bu bağlamda 14. yüzyıl kaynaklarında, Ortadoğu devletlerine özgü bürokratik geleneklerin söz konusu dönemde Osmanlı yönetiminde uygulama alanı bulduğunu ortaya koymaktadır. Dönemde yöneticilerinin, Anadolu Selçuklu merkezleri, İran ve Mısır'dan gelerek, eski Ortadoğu devlet ve yönetim kavramlarını bu yeni kurulan devletin bünyesine yansıttığı bilinmektedir. İslam öncesi dönemde ortaya çıkan Hint-İran kaynaklı bu devlet ve yönetim anlayışı, İranlı ve Hıristiyan bürokratların istihdamı yoluyla da Abbasilere geçmiş, XI. ve XIII. Yüzyıllarda da Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle bütünleşmek suretiyle Osmanlı'da uygulanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'da devlet anlayışının temelinde eski Ortadoğu coğrafyasındaki anlayış egemen olmakla birlikte, eski Türk geleneklerinin varlığını belli bir ölçüde muhafaza ettiğine tanık olunmaktadır.

Fethedilen yerlerde uygulanan kanun ve nizamların kaldırılmadığı yerel hukuk haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i ve örfi olmak üzere iki tür hukuk uygulanmıştır. Bunlardan Şer'i Hukuk, kaynağını İslam Dininden Örfi Hukuk ise, Türk gelenek ve göreneklerinden alır. Fatih kendinden önceki tüm kanunları bir araya getirerek "Kanunname-i Âli Osman" adında ilk Osmanlı örfi kanunnamesini hazırlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman kanunlara bağlı olduğu için *Kanuni* ünvanlı verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda küçük davalara kadılar, büyük davalara Kazaskerler bakardı. Kadıların verdiği kararlardan memnun olmayanların davalarına Divanda Kazaskerler bakardı. Müslüman olmayanların davalarına kendi kurallarına göre kilise veya havralarda bakılırdı.¹⁹

hükümleri olan adaletnamelerde eski İran imparatorluklarına kadar uzanan Orta-Doğu devlet ve hükümdar anlayışı bulunmaktadır. Hükümdarın bütün otoriteler üzerinde yer alan mutlak otoritesi, bir haksızlığın giderilmesi için son çare biçiminde ortaya çıkmaktadır. İran geleneğinde adaletin yerine getirilmesi, hükümdarın sınırsız otoritesinin ortaya çıkması için bir fırsattır. Zira adalet, yasalar ve mahkemelerin uygulamalarıyla değil bizzat hükümdarın af ve bağışlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Türk-Moğol geleneği, adaleti değişmez bir töre ve yasanın tarafsızlıkla uygulanması şeklinde algılamaktadır (**İNALCIK Halil**: *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, sh. 75).

¹⁹ "Osmanlı Devleti'ndeki adliye teşkilatı İslam'ın ilk yıllarından beri süregelen adalet sisteminin devamı niteliğindedir. Abbasiler döneminde önemli ölçüde sistemli hale gelen bu örgüt Selçuklulara, onlardan da Osmanlılara intikal etmiştir. Esas olarak ilmiye teşkilatı ile adliyeyi ayırmak oldukça güçtür. Adliye teşkilatı görevlileri ilmiye sınıfından gelmektedir. Fetva bir yargı ögesi olmamakla birlikte, yargılamayı etkilememesi imkansızdır. Şeyhülislam adli teşkilatta yer almamasına karşın, adliye üzerinde tartışılmaz bir etkinliği vardır. Padişah yargı yetkisini kadılar marifetiyle kullanırdı. Doğrudan padişah fermanı ile atanan kadıların özlük işlerini kazasker yürütmektedir. Kadı kazanın en büyük mülki amiridir ve yargı görevi dışında mülki, beledi, askeri, mali ve noterlik konularında geniş

Journal of Social Sciences and Humanities:

Bir başka ifadeyle Şer'î ve Örfî Hukukun birlikte uygulama alanı bulduğu bir hukuk sistemine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, monark ve eski Türk devletlerindeki merkezî yönetimlerdeki zayıf niteliğin aksine merkeziyetçi bir yönetim tarzına sahipti ve bütün güç yani yasama, yürütme ve yargı yetkileri devlet yönetiminde tek otorite olan, ortak olunamaz bir iktidara sahip, padişahı toplandı.²⁰ Klasik dönemde padişahın otoritesi ve merkeziyetçi yönetim anlayışı, kul ve tımar sistemleri aracılığıyla merkezden taşradaki sınır bölgelerine kadar imparatorluğun her tarafına etkin bir şekilde götürülebilmekteydi.²¹

Osmanlı soyundan gelen hükümdarlar devleti yönettikleri hükümdarlık anlayışı Osmanlılar'da devam etmiş, hükümdarlık babadan oğula intikal etmiş, ancak hükümdar soyuna mensup her üyenin devlet ve memleket idaresinde aynı hakka sahip olma geleneği taht kavgalarına sebep olmuştur. Bunu önlemek için Fatih Sultan Mehmed bir kanunla tahta çıkan hükümdarın memleket ve devletin bekası için hanedan soyunun erkek üyelerini öldürebilmesine cevaz vermiş, bu kanun I. Ahmed (1603-1617) tarafından değiştirilerek soyun en yaşlı ve en bilgili üyesinin hükümdar üyesi olması ilkesi getirilmiştir.

Kardeş katli sadece Osmanlı Devleti'ne mahsus bir uygulama olmayıp Osmanlı'dan önceki Türk devletlerinde de zaman zaman görülmektedir. Eski İran'da hanedandan biri hükümdar seçilince rakiplerini yok etmek düşüncesiyle aile üyelerini idam ettirirdi. Osmanlıları böyle bir uygulamaya iten şey siyasi zaruretlerdir. Osmanlı Hanedanı, hakimiyetin bölünmezliği ve devletin birlik ve bütünlüğü anlayışına uygun olarak kendi fertleri için bu sonuca katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu uygulamanın en önemli nedeni Türk devlet geleneğidir. Hükümdarın erkek çocuklarının tahta geçmede eşit hakka sahip olması kardeş kavgalarına zemin hazırlamıştır.²² Osmanlılar bu problemi tahta geçen padişahın kardeşlerini öldürtmesiyle aşmaya çalışmışlardır. Aslında bu uygulama ile Osmanlı Devleti'nin eski Türk geleneğinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Fatih'in kanunnamesine bu ilkeyi yerleştirmesindeki amacı hakimiyetin bölünmezliğini sağlamak ve imparatorluğu ileride taht iddialılarının tehlikelerinden kurtarmaktır. Dahası, fethettiği yerlerde

yetkileri vardır. Kadılar ilk olarak kazalara tayin edilirdi. Kaza kadılığından sancak kadılığına terfi eden mevleviyet payesi alı ve geliri yükselirdi." (DİNLER Veysel: *agm*, sh. 24-25).

²⁰ Osmanlı Devleti'nde yargı yetkisi temel olarak hükümdarın elinde olmakla birlikte, sistem içerisinde yargı yetkisi açısından bir istisnai durum söz konusu olup buna göre şer'î konularda yargı yetkisi hükümdarca tayin edilen ve kadı adı verilen bir devlet görevlisine aittir. Kadı, şeriat adına ve onun kurallarına göre hüküm vermekte ve verdiği hükümler ise kesin bir nitelik taşımaktadır. Örfî hukuk alanında ise padişahın bizzat kendisi yetkili olup, şeriat kurallarına aykırı olmamak şartı ile toplumun düzenini sağlamak adına koyduğu kurallardan kaynaklanan sorunları kendisi çözmekte veya görevlendirdiği bir kişi vasıtası ile çözüme kavuşturmaktadır. Bu alanda ise kadının kendi başına karar verme yetkisi bulunmamakta ve karar verme aşamasında kendisine ulaşan talimatlar çerçevesinde hareket etme zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile padişah bu yetkisinden vazgeçmiş ve bu gibi durumlarda sorunların şeriat ve kanunlara uygun bir biçimde mahkemeler aracılığıyla çözüme kavuşturulacağı hükmü getirilmiştir.

²¹ **ARMAGAN Abdüllatif:** "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", Akademik Bakış, C.5, S.9, Kış 2011, sh. 144, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6522/86469>, Erişim tarihi: 22.11.2021.

²² Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıla kadar kesin bir veraset sistemi bulunmamaktaydı. Bu nedenle bazı şehzadeler düşman devletlerin de desteğini alarak ayaklanmış, bu ayaklanmalar sonucunda ülke perişan olmuş, pek çok insan ise hayatını kaybetmiştir. Osmanlılar yaşanan bu durumlardan ders alarak **devlet-i aliyye** uğruna aile mensuplarını feda etmekten başka bir yol bulamamış ve **Osmanlı'da kardeş katli** gündeme gelmiştir.

Journal of Social Sciences and Humanities:

saltanat iddiasında bulunan eski hanedan mensuplarını ortadan kaldırmaya çalışması da benzer bir amaç taşımaktadır.²³

Devletin mutlak hâkimi olan ve halkı adaletli bir şekilde yönetmekle sorumlu tutulan padişah, idari, askeri, mali ve hukukla ilgili her konuda söz sahibi olmakla birlikte bu yetkiler onun her istediğini yapabileceği anlamını taşımaz, sınırsız bir yasama yetkisi yoktur, Şer'i ve Örfi Hukukun sınırları padişahın yasama yetkisinin de sınırınıdır.²⁴ Padişahlar kanunların dışına çıkamaz, yürütmenin başı sıfatıyla, bu yetkilerini tayin ve azillerde mutlak yetki sahibi olduğu dünya işlerinde sadrazamlara, dinî işlerde ise önceleri kazaskerlere, daha sonra şeyhülislamlara devretmişlerdir. Divan-ı Hümayun toplantılarında alınan her türlü kararın arz yolu ile son karar verici makam olan padişahın onayına sunulur. Devletin merkez yönetim ve karar organı olan ve aynı zamanda da en yüksek mahkeme konumunda bulunan Divan-ı Hümayuna Fatih dönemine kadar bizzat başkanlık yapmış olan padişahlar, halk arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve hukukî davalara bakmak üzere yargı yetkilerini ise kadırlara devretmişlerdi.

II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmet) dönemi Osmanlı saltanat ve padişahlık anlayışında bir dönüm noktası olmuş, Fatih bir yandan kendi adıyla anılan kanunnâmesine koyduğu hükümler, diğer yandan da kendi zamanındaki uygulamaya ile mutlak bir hükümdar modelini oluşturmuştur. Başlangıçta örfî nitelikli ve gelenek ağırlıklı hükümdarlık anlayışının giderek şer'î ağırlık kazandığı gözlenmektedir.

Kısacası Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin siyasi, idari, askeri ve sosyal alanlardaki kültür mirasını da devralmıştır. Özellikle Anadolu Selçukluları ve İlhanlı Devleti'ne ait teşkilat ve kanunları Osmanlılar örnek almışlardır. Bu anlamda, Anadolu Selçuklularının da birçok kurumu kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinden, (örneğin Abbasilerden Abbasiler ise Emeviler'den, Emeviler de birçok kurumu Sasaniler ve Bizans'tan) aldıkları bilinen bir vakıadır.

14. yüzyıla kadar devlet yönetimi konusunda oluşan bu tecrübe birikimi Osmanlı devlet bürokrasisinde üst seviyede uygulama alanı bulmuş, Devlet yönetiminde döneminin anlayış ve uygulamasının çok üstündeki bu durum Beylikten İmparatorluğa yükselişte önemli bir rol üstlenmiştir. Kısacası Osmanlılar, önceki Türk devletlerinde uygulanan idari teşkilat ve ilkeleri inceleyerek iyi olanlarını almışlar ve geliştirmişlerdir. Bunda en büyük pay, Osmanlı hizmetine giren Anadolu Selçuklu devlet adamlarınınadır. Onlar, devlet yönetimi konusundaki bilgi ve tecrübelerini akılcı bir şekilde kullanarak Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasını sağlamışlardır.

²³ ÇAKIR İbrahim Etem: agm, sh.200.

²⁴ Mutlak yetkilere sahip olduğu sanılan Osmanlı padişahlarını kısıtlayan çeşitli unsurların varlığı bilinmekte olup Yavuz, Kanunî gibi en güçlü Osmanlı padişahları bile iktidarlarının sınırlılığını tecrübe edilen çeşitli hadiselerde görmüşlerdir. Bu kısıtlamaların başında Şer'i Hukuk kaideleri gelmektedir. Nitekim Ebussuûd Efendi devlet idaresi ile ilgili olarak verdiği bazı fetvalarında "Nâ meşru' nesneye emr-i sultanî olmaz" ifadesini kullanmıştır. Yerleşmiş örfî kaideler olan kanûn-ı kadîmin de padişahların icraatında kısıtlayıcı bir unsurdur. Diğer taraftan yerleşmiş saray âdabı ve toplum baskısı da özellikle günlük hayatta padişahların birçok isteklerinin yerine getirilmesine engel teşkil etmiştir.

IV. Osmanlı Devletinin Merkez Teşkila

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısında başarılı olmasının temel sebeplerinden birisi merkeziyetçi bir idari yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Aynı dönemde Avrupalı devletlerde feodal bir idari sistem uygulanmakta, kral yetkilerini feodal beyler ile paylaşmış ve dolayısıyla da kral sadece eşitler arasında birinci statüsündedir. Malikane adı verilen geniş topraklara sahip feodal beyler yasama, yürütme, yargılama, cezalandırma ve vergi toplama yetkilerine sahip olmanın yanında kendilerine ait orduları da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ise başlangıçtan itibaren feodalitenin karşısında yerini almış ve gün geçtikçe merkeziyetçiliği artırmanın yollarını aramıştı. Avrupa'daki feodal beylerin mukabili olan Osmanlı'da sipahiler, feodal beyler gibi muktedir ve neredeyse bağımsız hükümdarlar olmayıp, merkezi yönetim tarafından tayin edilmiş ve çoğu zaman da doğup büyüdüğü topraklardan uzaklarda görevlendirilmiş memurlardı. Dolayısıyla babadan oğula süregelen asil bir ailenin yüzyıllar boyunca bir bölgede kökleşmesi engellenmiş ve merkeziyetçilik kuvvetlendirilmiştir.²⁵

Osmanlı merkezî devlet sisteminde her şey devletin gücü ve otoritesinin kalıcılığını korumak için düzenlenmiştir. Devletin gücünü aldığı iki önemli kurum ordu ve adalettir. Her iki kurum da İslam Hukukunun ilkesini yerine getirmekle mükelleftir.²⁶

Merkeziyetçi yönetim anlayışını benimseyen Osmanlı Devleti'nde toplum, yönetenler ve reaya (yönetilenler) olarak ikiye ayrılırdı. Devlet yönetiminin en tepesinde padişahın sonra, padişahın mutlak vekili sadrazam yer alırdı. Sadrazam devlet işlerinin yönetiminde padişaha tam yetkisiyle yardım ederdi. İlk sadrazamlar ilmiye mesleğinde olanlar arasında seçilirdi. Sadrazam padişahın sonra devletin en büyük başkanı ve padişahın mutlak vekili olduğu için, sözü ve yazısı padişahın iradesi ve fermanı addedilir, divana da başkanlık ederdi. Divanda bitmeyen işler, öğleden sonraları sadrazamın konağında ikinci divanında görüşülürdü.

Osmanlı'nın merkez yönetimi başında Osmanlı soyundan gelen, önemli işlerde büyük devlet adamlarının düşüncelerini almakla birlikte son kararları kendileri veren, ordulara komuta eden, büyük devlet adamlarını atama, gerektiğinde divana başkanlık etmek görevleri olan bir padişah ve Divan'dan oluşur. Divan günümüzdeki Bakanlar Kuruluna benzeyen, Devletin önemli işlerinin (örneğin savaşa ve barışa karar verme gibi) görüşüldüğü ve karara bağlandığı ilk kez Orhan Bey zamanında kurulan, Fatih'ten itibaren başkanlığını sadrazamın yaptığı, alınan kararlarının "Arz Odasında" padişaha arz edildiği, II. Mahmut tarafından kaldırılarak yerine "Nazırlıklar (Bakanlıklar)" kurulduğu, toplantılarının Topkapı Sarayındaki "Kubbealtı" denilen yerde gerçekleştirilirdi.²⁷

²⁵ **DEMİR Abdullah:** *agm*, sh. 118.

²⁶ **ÜÇEL-AYBET, Gülgün:** *agm*, sh. 3275.

²⁷ Bizzat padişahın başkanlığında birinci derecede devlet işlerini görüşmek üzere toplanan Divâna Divân-ı hümâyün denilir ve Osmanlı Divânı Selçuklu, İlhanlı ve diğer Türk devletleri örnek alınarak oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nde Sultan Orhan zamanından itibaren Divân'ın bulunduğu bilinmektedir. Divan toplantıları Sultan I. Murad, Yıldırım Bâyezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde de devam etmiştir. Yıldırım Bâyezid, halkın şikâyetlerini yüksek bir yere çıkararak dinlediği ve haksızlığa uğrayanların davalarına çözüm getirdiği tarihi bir vakıadır. Hükümdar nerede bulunursa Divân orada kurulurdu. Fâtih'e kadar Divâna hükümdarlar başkanlık etmiştir. Bundan sonra veziriazamlar Divâna reislik yapmış ve mühr-i hümâyün da kendisine verilmiştir. Bu durum veziriazamın devlet adamları üzerindeki gücünü artırmıştır. Padişaha ise, divan toplantılarını kafes arkasından dinlemek suretiyle onları sürekli denetim altına alınması mümkün olmuştur. Divân

Journal of Social Sciences and Humanities:

Divân-ı Hümâyün²⁸ toplantıları ilk ve orta devirlerde çok önem taşımış, birinci ve ikinci derecedeki siyasi, idari, askeri, örfî, şer'î, adli ve mali işler, şikâyet ve davalar görüşülüp karara bağlanmıştır. Divân hangi din ve millete mensup olursa olsun, hangi meslek ve tabakadan bulunursa bulunsun, kadın erkek herkese açıktı. Yetkileri genel olarak siyasi, hukuki ve idari olmak üzere üç gruptur. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya mahallî kadılarca haklarında yanlış hüküm verilmiş olanlar, valilerden, askerî sınıflardan şikâyeti bulunanlar, vakıf mensuplarının haksız muamelelerine uğrayanlar için Divân açıktı.²⁹

Divân-ı Hümâyün'un siyasi yetkileri, devletin tebaasının tamamının güvenliğinin, konar-göçer ve göçebe toplulukların kontrolünün sağlanması, güvenliğe yönelik yapılan olayların bastırılması, teşebbüs edenlerin cezalandırılması, nüfus hareketlerinin kontrol altında tutulması, divanın iç işlerdeki yetki ve sorumluluğunun bilinen en önemli örnekleridir. Divânın dış ilişkilerle ilgili yetkileri genel olarak devletin güvenliğini sağlamak, barışı korumak, devlet çıkarlarını sağlamak, İslam'ı yaymaktır. Yabancı elçilerin karşılanması Divânın sorumluluğundadır. Uluslararası hukukta daimî temsilcilikler ilk defa Osmanlı Devleti'nde kurulmuştur.

Divân-ı Hümâyün'un hukuki yetkileri yasama ve yargılamadan oluşur. Osmanlı Devleti'nde, padişahın fermanları, emirleri ve buyrultuları gibi özel nitelik taşıyan kanunlar dışındaki bütün yasalar divan tarafından hazırlanır ve uygulamaya konurdu. Hazırlanan yasalar arasında günümüz anlamında farklılıklar söz konusu olmayıp, irade-i seniyye, beraat-ı ali, kanun, hüküm organik olarak aynı, sadece biçim olarak farklıdır. Çoğunlukla örfî davalarda ilk yargılama yeridir ve kesin nitelikte değiştirilemez hükümler verir. Tebaanın doğrudan bir dava için divana başvurma hakkı vardır ve bu çoğu kez, kişilerin kendi yerel mahkemesini atlayarak, doğrudan Divana başvurmuşlardır. Kendinden üst bir makam olmadığı için verdiği hükümler ve kararlar kesindir. Yargıda bir üst mahkeme görevi yapar ve yargıda düzeltme (temyiz) merciidir. Yerel mahkemenin tarafsızlığından şüphe edenler ya da verilen kararın doğru olmadığına inananlar davanın doğrudan Divan tarafından

toplantıları Kanuni zamanına kadar bugünkü Kubbealtı denilen binanın bulunduğu yerin arkasındaki Divânthane'de yapılmış, Kanuni devrinde veziriazam Damat İbrahim Paşa bugünkü binayı yaptırarak, Divân toplantıları ondan sonra burada gerçekleştirilmiştir.

²⁸ Bkn. **MUMCU Ahmet:** *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

²⁹ **TOZDUMAN TERZİ Arzu:** *Osmanlı Teşkilat Ve Kültür Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Lisans Programı, sh. 35. "Asırlar boyunca Osmanlı devlet yönetiminin en yetkili kurulu olan divân-ı hümâyünün yönetiminde veziriazam (daha sonra sadriazam) ve vezirler hükümdarın birinci derece yardımcılarıydı. Her şey belli nizam ve kanunlar çerçevesinde yürütülürdü. Fâtih'e kadar örfî dayalı olan bu şekil, Fâtih'le birlikte yazılı kanun hâline getirilmiştir. Devletin genel kanunları dışında, her kaza ve sancağın özelliklerine göre kanunları vardı. Bunlar Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar için ayrı ayrı hükümler taşımaktaydı. Kanunlar şer'î ve örfî olarak iki ayrı hukuka bağlanmıştır. İşte divân-ı hümâyün bu kanunlar esas alınarak faaliyet göstermiştir. İdarede bütün yetki padişahın ve dolayısıyla onu temsil eden Divânın elinde toplanmıştı. Bütün meseleler bu mecliste görüşülür ve karara bağlanarak padişahın onayına sunulurdu. Bu durum mutlak bir merkezi otoriteyi getirmiş, bütün tayin ve aziller merkezin bilgisi altında yapılmıştır. Birinci ve ikinci derecedeki işler dışında kalan idarî, mâlî ve kazaî meseleler ise veziriazam ve kadiasker Divânlarına bırakılmıştır. Divânın asli üyeleri arasında buldukları görevleri dâhilinde tam bir iş bölümü söz konusudur. Her biri kendi yetki alanları dâhilinde divânda görevlerini yerine getirmişlerdir. Divânda alınan kararlar ve görüşmeler divana ait büro çalışanlarınca kaydedildiği gibi yine alınan kararların bürokratik yazışmaları yine bu kalemlerce yerine getirilmiştir." (**TOZDUMAN TERZİ Arzu:** *age*, sh. 52).

Journal of Social Sciences and Humanities:

gürülmesini isteyebilmekteydiler. Ayrıca Müfettiş-i Hükkam vasıtası ile kadı ve naiblerin denetimini yapmıştır.

Divân-ı Hümayun'un idari yetkilerin en önemlileri üst düzey yöneticilerin ve kadıların tamamının atamasını yapmak, hakkında şikâyet olan bir yöneticinin soruşturmasını yaparak neticelendirme, gerektiğinde rütbesi ve unvanı ne olursa olsun bir memurun azil ve uzaklaştırılması yanında adil ceza da vermektir. Din, vakıf, eğitim ve tüm idari mekanizmanın denetimini yapmak, nüfus listeleri yaptırmak, buhranlı dönemlerde tedbirler almak, mahkeme sayısını artırmak, hazineden para çıkarılması ve vergi işlerinin düzenlenmesi gibi görevleri de vardır.³⁰

Osmanlı Devleti'nde padişah payitaht adı verilen yönetim merkezinde oturmuş, devleti saray adı verilen yönetim merkezinden yönetmiştir. Saraylar aynı zamanda Osmanlı padişahlarının ikametgâhı olarak kullanılmıştır. Saray, devletin idare edildiği bir yer olmakla beraber devlet adamı yetiştirilmesinde de merkez olarak görülmektedir.

V. Osmanlı Devleti'nde Taşra Yönetimi

Bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, Orhan Gazi döneminde devlet hüviyeti kazanmış ve devletin teşkilatlanması oluşmaya başlamıştır. Subaşılık denilen ilk yerleşim yerlerine kadı ve subaşı tayin edilmiş, devlet sınırlarının hızla genişlemesi üzerine idari birimler sancak kelimesiyle anılmaya başlanmıştır. Rumeli'ye geçildikten sonra sancak sayısında artışlar yaşanmış ve buna bağlı olarak da sancakların üzerinde denetimi sağlayacak bir idari birim ihtiyacı doğmuştur. Bu da I. Murat'ın emri ile Osmanlı Devleti'nin ilk eyaleti olan Rumeli Beylerbeyliği'nin kurulmasına ve böylece eyalet sistemine geçilmesi sağlanmıştır. I. Bayezid döneminde Anadolu'daki beylikler devletin birer sancağı haline getirilmiş, Anadolu'daki sancakların artması ve tek bir eyaletin yetersiz kalması üzerine Anadolu Beylerbeyliği kurulmuş, ilerleyen zaman içinde Osmanlı taşra teşkilatı biçimlenmiş ve birçok yeni eyalet oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, İstanbul dışında kalan tüm eyaletler taşra olarak tanımlanmış olup, kuruluş döneminde topraklar genişlemeye başlayınca ülke idari birimlere ayrılmıştır. Taşradaki temel idari birimler büyükten küçüğe doğru; eyalet (beylerbeylik), sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde düzenlenmişti. Eyaletleri beylerbeyi, sancakları sancakbeyi, kazaları kadı, nahiyeleri naib, köyleri ise imam, kethüda veya tımarlı sipahiler yönetmiştir.

Tarihsel süreçte, devletlerin önce merkezden yönetim, sonra yerinden yönetimle idare edildiğini ve daha sonra tekrar toplanıp merkezden yönetime dönülme olgusuna Osmanlı Devleti'nde de tanık olunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve klasik döneminde tüm yetki ve otorite merkezde toplanarak devlet idaresinde merkeziyetçilik etkili olmuş, merkezde padişahın mutlak otoritesi geçerli kılınmış, taşra teşkilatında merkezin yoğun denetimi gerçekleştirilmiştir. 16. yüzyıldan itibaren merkeziyetçi yapı sarsıntı geçirmiş, merkezin taşra üzerindeki etkisi azalmış, 19. yüzyıl da II. Mahmut'la birlikte merkezi otoritenin gücünü yeniden tesis edilmeye çalışılmış, Tanzimat döneminde hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin özünde mutlak merkezi bir devletçi anlayış olduğu rahatlıkla söylenilebilmekle beraber, bu özelliğin zaman ve şartlara göre değişkenlik gösterdiği de

³⁰ DİNLER Veysel: *agm*, sh. 16-17.

Journal of Social Sciences and Humanities:

yadsınamayacak bir gerçekliktir. Merkeziyetçiliğin yoğunluğunun azaltılmasında hukuk sisteminin yerel hukuklara da dayanıyor olmasının da etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Osmanlı fetih geleneğinin en önemli özelliklerinden biri, fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadının, idareyi temsilen bir beyin (subaşının) tayin edilmesi olup, bu uygulama taşra idaresinin temelini oluşturmuştur. Orhan Gazi, I. Murad ve I. Bayezid zamanlarında gerçekleştirilen fetih hareketleri ile Osmanlı Devleti önemli ölçüde genişlemiş ve bu gelişmeye paralel olarak teşkilatlanma da hız kazanmıştır. Yıldırım Bayezid ile başlayan merkeziyetçi devlet yapısı ve anlayışı Fâti Sultan Mehmed ile en mükemmel şekline ulaşmış, geniş Osmanlı ülkesinde bu merkeziyetçi yapıyı temin ve özellikle eyaletlerin merkeze bağlantısını sağlamlaştırmak maksadıyla, devlet yapısında önemli değişikliklere gitmiştir. Bunların başında kul sistemi benimsenmek suretiyle merkeze bağlı olarak eyaletlerin idaresi ve eyaletlerin yönetimini üstlenen beylerbeyleri oluşturulmuştur.

Eyaletlerin alt kısmı olan ve eyalet teşkilatının en önemli birimi niteliğini taşıyan sancakların özellikleri ve sancak beylerinin görevleri de önem kazanır. "Fâti Sultan Mehmed, Osmanlı'ya karşı rekabet içinde olan ve Timur istilâsı ile yeniden canlanan köklü Türk ailelerine büyük bir darbe indirerek bütün önemli mevkiileri kendi kullarına tahsis etmiştir. Askerî hüviyete ve misyona sahip Osmanlı Devleti'nde savaşanların en önemli gelir kaynağı ve mükâfatlandırılma aracı olan mirî toprakların zamanla bazı nüfuzlu kimselere ve ulemâya "temlik" edilmesi ve ardından bu yerlerin bir kısmının vakıf arazi hâline dönüşmesinin devletin ve askerinin gücünü zayıflattığını fark eden Fâti, çok zor ve radikal bir teşebbüsle bu toprakların mülkiyet ve vakfiyet statülerini lağvederek tekrar mirî hâline getirmiştir. Yine bu dönemde sınırlarda serbest hareket etmeye meyyal uç ve akıncı beylerinin faaliyetleri sınırlandırılmış, doğuda irsiyet üzere hükümet eden aşiret özelliğine sahip bölgelerdeki yöneticilerin faaliyetleri, o bölgelere yeniçeri birliklerinin yerleştirilmesi ve ayrıca merkeze kadı tayini ile devamlı kontrol altında tutulmuştur.

Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi tutum ve uygulamasını teyit eden hususlar olmuştur. Osmanlı taşra (eyalet) teşkilâtı uzun ve çeşitli merhalelerden geçtikten sonra XVI. asırda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır. Osmanlı eyalet idaresi daha önceki Türk ve İslâm devletlerine ait idarelerden birçok temel unsuru almış, ancak bu teşkilâtı hayli geliştirmiştir. İdarî taksimatta en geniş idari birim olarak belirlenen eyaletten sonra sancaklar, kazalar, nahiyeler ve nihayet köyler teşekkül etmiştir. Taşrada yöneticileri ehl-i örf ve ehl-i şer', diğer bir ifade ile ümerâ ve ulemâ olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ehl-i örf zümresinden yöneticiler olarak beylerbeyi, sancak beyi, subaşı, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, ayan, voyvoda, dizdar, kethüdâyeri, derbendci, yasakçı, kocabaşı, çorbacı; ehl-i şer' zümresinden ise kadı, müftü, nâib, nakîbüleşraf kaymakamı, kassâm-ı askerî, mütevellî, câbî, müderris, imam, hatip, vaiz sayılabilir."³¹

Osmanlı Devleti'nde İstanbul dışında kalan bütün ülke topraklarına *taşra* adı verilmektedir. Taşra teşkilatının teşekkülü tımar sisteminin etrafında şekillenmiştir. Tımar sistemi, ülke topraklarından elde edilen gelirlerin bir kısmının belirli hizmet karşılığında kişilere bırakılması esasına dayanmaktadır. Mülkiyeti devlete ait olan araziler dirlik adı verilen parçalara ayrılmıştır. Her bir parçası önceleri has ve tımar

³¹ TOZDUMAN TERZİ Arzu: *age*, sh. 81.

Journal of Social Sciences and Humanities:

olarak ikiye ayrılırken I. Murad döneminde zeametın katılmasıyla dirlik sayısı üçe çıkarılmıştır. Dirlikler savaşta yararlılık gösteren askerlere ve belirli hizmet karşılığında memurlara verilmiştir. Osmanlı Devleti tımar sistemi sayesinde savaşa her an donanımlı süvarilerden oluşan büyük bir orduyu elinde bulundurmıştır. Osmanlı taşra yönetimi kaza, sancak ve eyalet biçiminde ayrılmıştır. Kazaların başında kadılar bulunmaktadır. Kadılar buldukları kazalarda devletin şer'î ve örfi kanunlarını uygulamakla sorumludur.³² Merkezden gelen emirlerin yerine getirilmesi görevleri arasındadır.

Sancak, Osmanlı Devleti'nde kazaların bağlı olduğu yönetim birimleridir. Sancak beyi tarafından kanunlara uygun biçimde yönetilmiştir. Sancağın asayişinin sağlanması, devlet adına vergilerin toplanması görevleri arasındadır. Sancakların birleşmesiyle oluşan en büyük yönetim birimine eyalet denilmektedir. Eyaletlerin başında beylerbeyi adı verilen yönetici bulunmuştur. Kuruluş yıllarında Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki beylerbeyi vardı. Beylerbeyi bulunduğu eyaleti padişah adına temsil etmek, sorunları çözmek, güvenliği sağlamak ve tımar ile ilgili işleri yürütmekle görevlendirilmiştir. Savaş durumlarında orduya katılmakla yükümlüdür.

Osmanlı Devleti Anadolu, Rumeli ve Arabistan olmak üzere başlıca üç ana bölgeden oluşmaktadır. Buralarda temel idari birim eyalettir. Ancak üç kıtada geniş 62 topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nde eyalet dışında özel statüsü olan yerler de bulunmaktaydı. *Haremeyn* terimiyle ifade edilen Mekke ve Medine, eyalet statüsü ile doğrudan merkeze bağlı olmayıp emirlik (emaret) olarak Hz. Peygamber soyundan gelenler tarafından idare edilmiştir. Kırım, Osmanlı Devleti'ne tâbi bir hanlık olarak yönetilmiş; Kuzey Afrika'da eyalet statüsünde olan Tunus ve Cezayir ise önceleri beylerbeyiler daha sonra da Tunus beyler, Cezayir dayılar tarafından idare edilmiştir. Eflak ve Boğdan ise voyvodalıkla idare edilmekte olup stratejik öneme sahip bu yerlerin yöneticileri topladıkları voyvodalık divanı ile kendi bölgelerini idare eder ve burada dava dinlerler, idari, mali kararlar alırlardı. Buraların yöneticileri halkın güvendiği yerli Hristiyan ailelerden seçilirdi.

Osmanlı Devleti'nde eyaletler üç kısma ayrılırdı. Bunlar:

A. Merkeze Bağlı Eyaletler (Miri Arazi Rejimine Bağlı Eyaletler): Bunlar üzerlerinde tımar sistemi uygulanan eyaletlerdir. Bunlar başlangıçta Anadolu ve Rumeli eyaletleri olarak ikiye ayrılırken Kanuni zamanında 30'u aşmıştır. Merkeze bağlı eyaletlerde idari teşkilatlanma büyükten küçüğe doğru şu şekilde gösterilebilir. Rumeli Beylerbeyliği Anadolu Beylerbeyliği

B. Özel Yönetimi Olan Eyaletler (Salyaneli Eyaletler): Bu tür eyaletlerin merkezden oldukça uzakta bulunmaları kurulma sebebini oluşturur. Aradaki mesafe nedeniyle buradaki dirliklerin denetimi zorlaştıracığı gibi, söz konusu eyaletlerde genellikle göçebe halkın yaşaması da denetimi güçleştirecektir. Bu nedenle salyaneli eyaletlerde önceden oluşturulmuş toprak ve vergi rejimi değiştirilmemiş, yıllık gelirlerinden miktarı genellikle kanunnamelerle belirlenen bir kısmı merkeze gönderilmiştir. Salyaneli eyaletler, miri arazi rejimine bağlı eyaletlere göre daha özerk statüdedirler. Bu tür eyaletler devletin yüksek hâkimiyetini

³² Bkn. **BOZATAY Şeniz Anbarlı, DEMİR Konur Alp:** "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.6, S.10, 2014-Haziran, ss. 71-89, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19442/206782>, Erişim tarihi: 20.11.2021.

Journal of Social Sciences and Humanities:

tanımıştır; ancak aralarındaki bağ hükmi ve siyasi olmaktan öteye gidememiştir. Merkezden uzak salyaneli eyaletler, Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak varlıklarını teminat altına almıştır. Özetle bu gruba giren eyaletler merkezden uzak olan bu nedenle de üzerinde tımar sistemi uygulanamayan topraklardır. Bunlar Mısır, Bağdat, Basra, Yemen ve Trablusgarp Tunus, Cezayir'dir. Buradaki vergiler mültezimler tarafından toplanırdı.

C. Bağlı (İmtiyazlı, Mümtaz) Eyaletler:

Osmanlı Devleti fethettiği topraklardan genellikle merkeze uzak, ancak stratejik olarak önemi bulunanlarını doğrudan ilhak etmek yerine, birtakım tarihi, siyasi, iktisadi ve dini sebeplerle bu bölgelere imtiyaz tanımış, bazı imtiyazlarla birlikte buraların çoğunda eski yöneticilerin görevine devam etmesine müsaade etmiştir. Böylece mümtaz eyalet statüsü ortaya çıkmış ve bunlar şeriflik, hanlık, hidivlik, voyvodalık ve mutasarrıflık gibi özel yönetim biçimleriyle yönetilmişlerdir. Tarihi ve siyasi gerekçelere binaen bu gruba dahil eyaletlerin statülerinin her biri farklı bir sebebe dayanır ve bu eyaletler devletin hâkimiyetini kabul etmekle birlikte işlerinde özerktirler. Devlete yıllık maktu bir vergi verir, sefer zamanında orduya asker gönderen bu tür eyaletlerde merkezi otoritenin temsilcisi olan beylerbeyi bulunmaz, yöneticileri kendi asilzadeleri arasından seçilirdi. Mümtaz eyaletlere tanınan bu imtiyazlar sayesinde uzun yıllar devlete bağlı kalmaları sağlanmıştır. Bu serbesti ve imtiyazlar ile ademi merkezîyetçi yapılanmalar kontrol altında tutularak, devletin merkezi otoritesi korunmuştur.

Özetle bu gruba dahil eyaletler işlerinde bağımsız, dışişlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlıdır. Osmanlı Devleti gerekmedikçe bu beyliklerin işlerine karışmazdı. Yöneticilerini kendileri seçerlerdi. Kırım, Eflak, Boğdan, Erdel bu tür eyaletlerdendi.

Özetlemek gerekirse Osmanlı'da geniş bir taşra örgütlenmesi söz konusu olup, merkez tarafından denetlenmiş ve giderek karmaşık hale gelen taşra yönetiminde merkezîyetçi devlet teşkilatlanması benimsenmiştir. Taşra idarecilerinin hemen hemen tamamı merkez tarafından atanmıştır. 1864 yılında kabul edilen Vilayet Nizamnamesiyle taşra yönetimi, vilayet, sancak, kaza ve köy olarak idari birimlere ayrılmıştır. Taşra yönetiminde ademi merkezîyet söz konusudur ve devlet sadece güvenlik ve adaleti sağlamak, ayrıca vergi toplamak ile görevlidir. Her birime bir idari, bir de adli amir atamakta, idarenin iyi olmasına ve adaletin sağlanmasına çalışmaktadır.

SONUÇ

Osmanlıların, kısa zamanda güçlü bir devlet kurmaları tesadüf eseri olmayıp, tutarlı bir devlet anlayışının sonucu olduğu genel kabul gören bir olgudur. Osmanlı Devleti, daha önceki Türk-İslâm devletlerinin kültürel mirasları üzerine kurulmuş, 14. yüzyıla kadar, devlet yönetimi konusunda tecrübe birikiminden en iyi şekilde yararlanmıştı. Osmanlı devlet teşkilatının kuruluşunda, Orta Asya Türk Geleneği (töre), İslam Hukuku ve hâkim olunan coğrafyalardaki kültür yapısı etkili olmuştur. Devlet anlayışında, Türk-İslâm devletlerinin ve Orta Asya geleneğinin etkisi bulunmakla birlikte Osmanlılar, gelişen zamana uygun olarak, merkez ve taşra yönetiminde, kendilerine özgü bir yönetim geliştirmiştir.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Osmanlı devlet teşkilâtı, padişahın mutlak egemenliğini gerçekleştirmek için kurulmuş, devletin bütün yönetim birimleri doğrudan padişaha bağlı olarak teşkilâtlandırılmıştı. Meydana getirilen bu teşkilâtın merkezinde, padişah ve saray teşkilâtı yer almıştır. Önceki Türk ve Türk-İslam devletlerinden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde daha merkezi bir yönetim kurulmuş; hükümet, ordu ve eyaletler doğrudan doğruya padişahın şahsında bağlı bir bütün olarak düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti merkeziyetçi bir yapıya sahip, toplum askerî (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) olmak üzere iki sınıfa ayrıldığı, devlet yönetiminde sömürgeci bir anlayışın görülmediği, geçmişten aldıkları yönetim, askerlik kültür ve medeniyet alanlarındaki mirası, yaşadıkları dönemin koşullarına uygun olarak geliştirmiş bir devlettir. Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde temel anlayış; adalet, hoşgörü ve himayedir. Osmanlı cihan hâkimiyeti anlayışının temeli; İslâmiyet'ti yaymak esasına dayanmaktaydı. Osmanlı Devlet yönetimindeki ölçü adalettir.

Osmanlı devletinde eyaletler idari açıdan genel bir ifadeyle “merkeze bağlı eyaletler” ve “özerk eyaletler” olmak üzere ikiye ayrılır. Yöneticileri (Beylerbeyi), İstanbul'dan atanan merkeze bağlı eyaletler, kendi arasında Saliyaneli eyaletler (Yıllıklı) ve Saliyanesiz (Yıllıksız) eyaletler şeklinde ikiye ayrılır. Saliyaneli eyaletlerde devlet görevlilerine ve askerlere hizmet karşılığı toprak geliri tahsis edilmez yani dirlik sistemi uygulanmaz, “İltizam sistemi” uygulanırdı. Bu eyaletlerde yaşayan halktan yılda bir defa vergi toplanırdı. Toplanan vergilerin bir kısmı eyalette bulunan devlet görevlilerine ayrılır, geriye kalanı ise İstanbul'a gönderilirdi. Bağdat, Basra, Mısır, Cezayir, Trablusgarb, Yemen ve Tunus gibi eyaletler bu gruba girer. Saliyanesiz eyaletlerde vergi gelirleri hizmet karşılığı askerlere ve devlet görevlilerine bırakıldığı Dirlik sistemi uygulanırdı. Dirlik sahipleri vergi gelirlerinin bulunduğu bölgenin idaresinden sorumluydu. Devlet bu sistemin uygulandığı eyaletlerde vergi toplama zahmetinden kurtulmuştur. Rumeli, Anadolu, Sivas, Karaman, Diyarbakır ve Şam gibi eyaletler saliyanesiz eyaletlerdir.

Özerk eyaletler Osmanlı Devleti'nin Hicaz, Kırım, Eflak, Boğdan ve Erdel gibi eyaletleridir. Bu eyaletlerin yöneticileri yerel hanedanlar içerisinde, padişah tarafından atanır, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde merkeze bağlıdırlar. Özerk eyaletler yılda bir defa devlete vergi verirlerdi. Osmanlı eyaletleri içerisinde en ayrıcalıklısı kutsal topraklar olmasından dolayı vergi ve askerlikten muafiyeti olan Hicaz idi. Kırım eyaletinden ise vergi alınmazdı.

KAYNAKÇA

ARMAĞAN Abdülatif: “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, Akademik Bakış, C.5, S.9, Kış 2011.

BELGE Murat: *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

BOZATAY Şeniz Anbarlı, DEMİR Konur Alp: “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.6, S.10, 2014-Haziran.

Journal of Social Sciences and Humanities:

CEMALOĞLU Necati: “Osmanlı Devleti’nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları Ve Sonuçları (1839-1876)”, Sosyal Bilimler Dergisi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/844598>.

ÇADIRCI Musa: “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2035/tur>.

ÇAKIR İbrahim Etem: “Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnamesi: Kanunname-iAl-i Osman ve Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli”, 1 Uluslararası Hünkara Vefa Sempozyumu Bildiriler, Gebze Belediyesi Yayını, Gebze 2013.

DEMİR Abdullah: “Hukuk Tarihimiz Açısından Fatih Sultan Mehmet”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=hukuk-tarihimiz-acisindan-fatih-sultan-mehmet_abdullah-demir_636903130625410797.pdf.

DİNLER Veysel: “Osmanlı Devleti’nin İdari Yapısı”, <https://veyseldinler.com/wp-content/uploads/2018/11/osmanli%C4%B1-devletinin-idari-yap%C4%B1s%C4%B1.pdf>.

İNALCIK Halil: “Kanunnâme”, Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi’nin 2001 yılında İstanbul’da basılan 24. cildinde, 333-337 numaralı sayfalarda yer almıştır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname>.

İNALCIK Halil: *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000.

KAŞIKCI Osman: *Anayasal Açidan Fatih’in Teşkilât Kanunnâmesi*, <https://www.altayli.net/anayasal-acidan-fatihin-teskilat-kanunnamesi.html>.

KENANOĞLU M. Macit: “Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahli”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, S.5, 2005.

MUMCU Ahmet: *Kısa Osmanlı Hukuk*, Ankara 2020.

MUMCU Ahmet: *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

MUMCU Ahmet: *Türkler; Devlet ve Hukuk*, Ankara 2019.

TOZDUMAN TERZİ Arzu: *Osmanlı Teşkilat Ve Kültür Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Lisans Programı.

UZUNÇARŞILI İ. Hakkı: *Osmanlıların İlk Devlet Teşkilâtı in Osmanlı Tarihi I. Cilt (Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar)*, <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanlilarin-ilk-devlet-teskilati/>.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün: “Fatih Sultan Mehmed’in Avrupa’da Merkezî Devletçilik Düşüncesinde Öncülüğü”, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%9c%c3%87EL-AYBET-G%c3%bclg%c3%bcn-FAT%c4%b0H-SULTAN-MEHMED%e2%80%99%c4%b0N-AVRUPA%e2%80%99DA-MERKEZ%c3%8e-DEVLET%c3%87%c4%b0L%c4%b0K-D%c3%9c%c5%9e%c3%9cNCES%c4%b0NDE-%c3%96NC%c3%9cL%c3%9c%c4%9e%c3%9c.pdf>.

YÜRÜK Hüseyin: “Osmanlı Devleti’nde Adalet Sistemi Ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa”, *Adalet Dergisi*, S.2020/2 65.